

עקירה

זה קרה בשעות אחר הצהריים של ערב החג - עיתוי מרושע ולא מקרי לכבוד חג החרות. אימא הספיקה לסיים את ההכנות לקראת סדר פסח, סדר מצומצם ביותר וככל שידיעתי הגיעה, בפעם הראשונה ללא התפילות הסדורות שקדמו לכך מפני שבתי הכנסת נסגרו על ידי השלטונות. צוצי היה מגויס זה כשלוש שנים לפלוגות העבודה ואיש לא ידע מה עלה בגורלו. אמי למוד ניסיון, השתמש בתעודת הזהות שלי כדי להימנע מגויס, והסתלק לכיוון בודפשט. נותרתי אם כן, אחרון הבנים בבית כדי להסב עם הורי לסדר פסח עצוב שעתיד להיות גם האחרון בבית פולצ'ק שבסאטמר.

צלצול בלתי צפוי לשעה כזו, הזעיק אותי לדלת הכניסה. בפתח עמדו שני קצינים גרמניים, הראשונים שנתקלתי בהם בקרבה כזו מאימת, אשר ללא גינונים מיותרים דרשו להחרים חדר עבוד אחד מהם. הידיעות על החרמת חדרים אצל יהודי העיר התפשטו זה מכבר, אבל אנחנו השתעשענו בתקווה שבסביבה שרובה ככולה גויים, לא יחפשו משפחה יהודית בודדה. ההלם שהייתי נתון בו שיתק כנראה כל חשיבה הגיונית מפני שלפתע לפני שהסקתי להרהר בעניין תשובה, שמעתי עצמי אומר להם בנימה לקונית משהו: מצטער רבותי, אצלנו כבר מתארח קצין ואין לנו יותר חדרים פנויים. דברי נראו כנראה אמינים ביותר בעיניהם, כי הודו לי בנימוס של קצין ועזבו כלעומת שבאו.

התיישבתי ליד השולחן והוספתי, את מה שקרה, להגדה ולאחר שנרגעתי מעט הבנתי כבהבזק שמה שאירע לפני רגע מסמל שינוי עמוק ושורשי ההולך ומתהווה סביבנו, והוא חמור מכל מה שידענו עד כה.

על אף ההודעות המעודדות בעיתונות וברדיו ההונגרי, היה ידוע לכל שהחזית המזרחית נפרצה זה מזמן. שהצבא הגרמני היה עסוק רוב הזמן ב-"התארגנות מחדש" ויחידות הצבא ההונגרי המפואר, אשר אמורות היו להגן על אחד מאגפיו, קרסו והתמוטטו לגמרי וכתוצאה מכך הרוסים החלו להתקרב התקרבות מעוררת תקווה לעבר הגבול ההונגרי. מה שלא ידענו אז עקב הצנזורה החמורה, שהעוצר הורטי השתעשע ברעיונות לנטוש את האנייה הטובעת ולהצטרף למעצמות המנצחות - ולולא נכנס לפאניקה, אפשר שגורלנו היה שונה לגמרי. הגרמנים גילו מהר מאוד את כוונותיה הנסתרות של בת בריתם ובמרץ 1944 השתלטו ללא מאמץ על הונגריה.

במצב דברים זה כשסוף המלחמה היה נראה קרב ובא, הופעתם הפתאומית של חיילים גרמנים בסאטמר גרמה לאכזבה נוראה.

מובן שההתדרדרות במצבם של יהודי האזור לא התחילה באותם ימים. שינוי דרסטי התחולל אצלנו כבר בימים הראשונים לאחר שהשלטון בטרנסילבניה הועבר-הוחזר להונגריה. אין זה אומר שעשרים שנות שלטון רומני הצטיין באהבת ישראל. רחוק מכך. כבר משחר ילדותי ידעתי בערפול מה שאני-אנחנו לא בדיוק מסוג האנשים שמסביבנו והדבר קשור כנראה לאפיזודה עם עוגות מבשר חזיר שסיפרתי עליה.

לעומת הרומנים שבתקופת שלטונם רווי שנאת ישראל אפשר היה להשיג הכל, או כמעט הכל, תמורת בקשיש מתאים, בהונגריה הונהגו מזמן חוקים גזעניים כמו ה- *Numerus Clausus* למשל, שהפך במהרה ל- *Numerus Nullus* ובכך נמנעה מהיהודים הגישה ללימודים באוניברסיטאות. והונגרים אלה לא התחשבו בשום דבר ולא נתנו הנחות. על אף כל הצרות הללו ואחרות, החיים נמשכו כרגיל, או לפחות כך היה נדמה, עד להופעת הגרמנים. אבא המשיך לספק את הקמח למאפיות ולחנויות, ואני הייתי עסוק בחיי חברה ובלמודים לקראת הבגרות.

ואז הונחתו הגזרות בזו אחר זו.

תחילה, הטלאי הצהוב שכל יהודי חייב היה לענוד. היו אומנם מספר יוצאים מן הכלל, יהודים ששירתו במלחמת העולם הראשונה בדרגות גבוהות מאד וכאלה שהיו בעלי אותות גבורה מהדרגות הראשונות. אבל כאמור אלה היו מיעוט שבמיעוט, וגם הם רומו לבסוף ונשלחו כולם למחנות השמדה.

באותה עת נאסר על יהודים להיות בעלי עסקים כלשהם, איסור שאחדים עקפו על ידי יצירת שותפויות עם גויים בתקווה שכל הטרופ הזה הוא זמני. ואז צצו פתאום גבירים חדשים, בעלי גזע מתאים, אשר היו לרוב שכירים לשעבר באותו עסק. רוב היהודים סגרו את עסקיהם או מכרו אותם בניזיד עדישים. לפני שנאלץ לסגור את העסק, אבא עוד הספיק להעביר משם למרתף דירתנו שקי קמח אחדים אשר כנראה היה בהם יותר מכפי שהיינו זקוקים להאכלת שלושתנו. כך נהייתי ספק; תפקידי היה להעביר מנות קמח ארוזות בשקיות נייר לקרובים ומכרים, והתמורה הספיקה למימון קניית מצרכים אחרים. פעילות אסורה זו הייתה כרוכה כמובן בסיכון רב.

הדוד של אָרי הפסיק את אספקת דברי החלב כי נאסר על יהודים לנוע ברכבות או כל כלי תחבורה אחר. איסור זה מנע את האפשרות להגיע לקולוז'וואר ולהשתתף שם בבחינות הבגרות. וכדי שצעירים יהודיים לפני גיל הגיוס לא יסתובבו חס ושלום באפס מעש, גויסו כולם לעבודה במסגרת גדודי נוער. בלתי נפרדים כהרגלנו, אימרה ואני הצלחנו שלא להתנסות בעבודות קשות בזכות העובדה שהיינו בעלי תעודות בגרות כמעט ומפקדנו, אשר היה מורה במקצועו, השכיל לנצל אותנו לעבודה משרדית במפקדתו. והגזרה הנורא מכל שלא ציפינו לה: הצו הפוקד על כל יהודי להתרכז עד הששי בחודש מאי בשטח, שנתחם על ידי מספר רחובות ושייקרא מעתה "הגטו", ובכך במשיכת קולמוס אחת נהפכו עשרים אחוזים מאזרחי העיר לחסרי בית. כל יהודי המתגורר מחוץ לשטח התחום, עליו להשאיר הכל מאחוריו אבל הכל, החל מרהיטים וכלה בדברי ערך. אימרה הזדרזה והכינה קנקן מלא שומן אווזים וחתיכות בשר בתוכו, שיהיה לעת צרה. בשעת לילה חפרנו מתחת לרצפת המרתף גומחה גדולה דיה כדי לאפשר להטמין שם את כל דברי הכסף, ביניהם נרות שבת ותיבת האתרוג של אבא. את תכשיטי המשפחה העברתי אל הדוד איגנץ, אבא של בלאנקה, והנחתי אותם במחבוא שנחפר בהצטלבות בין שני שבילים בין עצי הפרי שבחצר ביתם. מלבד דברים אלה, הכל נשאר שם בדירה הנטושה.

לאחי אָמי היה יָדיד נפש, גרוס פארי *Grosz Feri* שמו, בנו של בעל חנות שעונים ותכשיטים וגם רומאן עם אחותו. בת זו, שנותרה יחידה ליד הוריה, הציעה לנו לעבור ולגור בביתם שעמד בתוך השטח המיועד לגטו. הם לא התפללו בבית הכנסת שלנו ולא השתייכו לחוג מכרי המשפחה, אם כי אני חושב שאבא פגש את מר גרוס בהזדמנויות אחדות. היה להם בית מרווח בן קומה, מכוסה גג רעפים ומוקף גינה יפה ומטופחת. לפי דברי הערך והריהוט אפשר היה להבחין שהבית הוא ביתם של אנשים אמידים אשר דבר לא היה חסר להם בחיים. כפי שאחי עשה, גם פארי, בנם היחיד, חיפש דרכו למקומות בטוחים יותר ונותר מספיק מקום לאכסון משפחה נוספת מבלי להרגיש את אותה צפיפות שהייתה לאחר מכן ממאפייני הגטו. לרוע מזלם, העובדה שמשפחת גרוס הייתה אמידה ואולי יותר מכך, לא נסתרה מעיני השלטונות ואלה היו נחושים לרשת את כל הרכוש הזה מבלי לוותר על פריט כלשהו. מר גרוס נקרא אם כן בוקר אחד אל הבולשת לשיחה, וחזר משם בשעות שבין הערביים. בעצם לא חזר אלא הוחזר מוכה, שבור ורוצץ בכל חלקי גופו. הייתי המום ומפוחד מהמראה שלו, שוכב חצי מעולף במיטתו ופניו הנפוחות כחולות-ירקרות מהטיפול של חוקריו. יצאתי לחצר וראיתי מספר אנשים על הגג, בודקים כל רעף בתורו ומדי פעם שולפים בהנאה שעון זהב או תכשיט אחר בעל ערך. אחד הבלשים גער בי. אה, יהודון, נעים לעמוד שם ולהשקיף על אנשים שעובדים קשה, נכון?

אימרה, עם נטייתו הטבעית לענייני ציבור, מצא במהרה עבודה במשטרת הגטו ומשם סיפק לנו ידיעות שונות שעל פי רוב לא היו יותר משמועות. אבל רבות מהשמועות הפכו למציאות מרה תוך זמן קצר. באחד הימים לקח אותי למקום עבודתו כדי לפגוש שני צעירים פולנים שנתפסו ונכלאו שם. אלה סיפרו לנו, שהצליחו למלט את נפשם מאחד ממחנות הריכוז והזהירו אותנו במילים מפורשות כי לא מדובר בסתם מחנות עבודה אידייליים אלא מקומות בהם רוצחים יהודים באלפיהם. כן, רוצחים ומשמידים. מה ידעו או שמעו על כך מנהיגנו בגטו אינני יודע, אבל אנחנו ששמענו את סיפוריהם של שני הבחורים לא יכולנו להאמין שדברים בלתי אפשריים כאלה מתרחשים אי שם ברחבי פולין. הרי שילמו כסף רב לאחד הז'נדרמים שהיה מלווה את הרכבות וזה חזר ונשבע באלוהיו שלא עברו את הגבול - סימן ברור שנוסעים למין מחנה עבודה,

לעזור למאמץ המלחמתי. התברר שהאיש לא ממש שיקר. מאוחר יותר, כאשר הרכבת שהובילה את הטרנספורט שלנו הגיע לתחנה מסוימת - זה היה למעשה תחנת גבול - יכולתי לראות במו עיני את הז'נדרמים ההונגרים עוזבים את משמרתם על הקרונות ומוחלפים מיידית על ידי חיילים גרמניים במדי האס.אס. אנשים, ברובם רופאים, התאבדו כאשר הגיעו הידיעות הראשונות על משלוח טרנספורטים למחנות עבודה. היו אנשים שברחו לחלק הרומני של טראנסילבניה, כמו משפחת יונאש אשר ברובה הצליחה אומנם לעבור את הגבול אבל אמה של קאטי - לימים מנור - וסבא שלה נתפסו במעבר הגבול והוחזרו לגטו.

היינו נפגשים החברים ומטכסים עצות, לאחר שהיה ברור לכל שטרנספורטים יוצאים אחד ועוד אחד ולמעשה עומדים לרוקן את כל הגטו. היינו מצוידים בניירות מזויפים שהונפקו על ידי התנועה הציונית והיה צריך להחליט. אני הצטרפתי לדעתם של ארווין ואימרה וחשבתי שאי אפשר להשאיר את ההורים לבדם, דווקא במצב שבו יהיו זקוקים לעזרה. ואולי אף אחד משלושתנו לא אזר אומץ להסתכן בצעדים נועזים שהייתה בהם סכנה מיידית.

היחידים בין החברים שניצל את ההזדמנות ולקח סיכון היה בֵּלָא, Béla. ציניקן וקר רוח, לא התלבט רבות בענייני משפחה, החליט להסתלק בהזדמנות הראשונה. רזה, גבה קומה, והחשוב מכל, בעל חזות פנים של הגזע הנכון. עם התעודות המזויפות בכיס, הגיע עם משפחתו עד לתחנת הרכבת, וכשהתחלו להעמיס את האנשים על קרונות להסעת בהמות, העמיד פני צופה ממתין, בעל דם טהור ונשאר בתחנה. בעזרת התעודות עלה לרכבת שהסיעה אותו לבודפשט ומשם הגיע, שוב בעזרת התנועה, דרך נמל קונסטנצה לחופי ארץ ישראל. אהבתו לארץ לא החזיקה מעמד זמן רב ובשנת 1947, בהעדר פקולטה לרפואה, ירד מן הארץ וחזר לעיר הולדתו כדי להמשיך משם לבודפשט. יש כאן מבני עירנו הטוענים, שבתקופה הקצרה שבה שהה בסאטמר הספיק להלשין עליהם בפני המשטרה החשאית הרומנית, על היותם ציונים, ונשבעו שאם יעזיז אי פעם לדרוך על אדמת הארץ יתבעו אותו לדין. עלילה או לא, מה שאינו מוטל בספק הוא שבבודפשט הפך את עורו, נהיה פטריוט הונגרי והשמיץ את הציונים בארץ מעל דפי אחד השבועונים - ארווין שלח לי צילום המאמר. לאחר המהפכה של שנת 1956 ברח לגרמניה, הספיק לנצל שם את הקהילה היהודית וניסה למצוא את עתידו בשוודיה. משסירבתי לעזור לו בקבלת ויזה שוודית בגלל כלתו הגויה, ניתק כל קשר איתי, נטש את זוגתו וחזר שוב להונגריה כדי לגמור את לימודי הרפואה. לאחר שכשל בנישואיו עם רופאה יהודיה, נשא לאישה בת של כומר פרוטסטנטי אדוקה בדתה אשר לפי עדותו של Béla עצמו, אינה מצטיינת באהדה רבה לבני עמנו. ויכולתי להוסיף למעלליו של "חבר" וקרוב משפחה זה, עוד ועוד.

אנחנו עזבנו בשלושים ואחד למאי עם הטרנספורט האחרון, זה שסיים למעשה את קיומו של הגטו ורוקן את סאטמר מיהודיה. זה היה יום קיץ שטוף שמש. צעדנו ברחובותיה המוכרים של העיר עם מעט מיטלטלין על הגב, כפי שצוירו לא פעם היהודים בקריקטורות האנטישמיות, ובדרכנו אל תחנת הרכבת עברנו ליד בית המשפחה שנאלצנו לנטוש. אנשים עמדו ברחובות והביטו בנו בשלווה. לא, לא מחאו כפיים אבל ממראה פניהם אפשר היה להבחין ששבעו נחת מן המראה. פתרון זה של טיהור העיר מיהודיה נראה להם מוצדק מכל בחינה שהיא.

